

ШЫН

№ 43
(18318)

2013 чылдың
апрель 11,
четверг
Садар өртээ 5 рубль

email: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

Тываның Баштыңының ажил-албаны

ХООЧУННУҢ ҮНЕЛИГ СӨСТЕРИ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Улустуң чогаалчызы болгаш эртенден, хамнаашкынны шинчээр талазы-биле сураглыг кылдарны бижээн, ол дээш хамнаашкынның президентиниң атты бүгү назынында эдир кылдыр тывыскаан Монгуш Кенин-Лопсанга 88 харлаанын байыры чедирген.

Чазак Даргазы хоочунга оон чылдың төвүндө, эрткен чүс чылдың эгезинде туткан казанаанга ужурашкан болгаш Тываның улуг хоочуну-биле дыка үр каалашкан. Шолбан Кара-оол чалчыга белек кылдыр сураглыг социалист болгаш теле-башкарык-Сергей Брилевтун «Ада-чурт-ийги дайынының билдинмес илчилери» деп номун белекке алган болгаш 50 муң рубль дуза-чыны чедирген.

Республиканың удуртукчузу Тываның хоочун чогаалчы ужура-лга үезинде республиканың эзыралының бүгү талаларын гарганнар. Тываның Чазактан үндө шиитпирлеп турар айты-ларын—улуг-улуг инвестиция илчилеринден эгелээш, ында кир-орук болгаш чылыдыл-электри станциязының тудуу, эзде биче бизнести сайзыра-рынга чедир сайгарып чугаалаш-кан. Республика амыдыралының айында медээлер-биле респуб-лика солуннарын дамчыштыр-гун эки таныжып турар болган. Республика Баштыңының чоок-аагы чедишкени—федералдыг 4 орукту Хандагайтыге углан-ып шыдааны дээш Монгуш Бо-рович Чазак Даргазынга байыр

Республиканың удуртукчузу биле хоочун чогаалчы ужуражылга үезинде.

чедирген болгаш төп болгаш барыын Тываны сайзырадырынга улуг салышкынны кириер дээрзинге бүзүрелин илереткен.

Республиканың экономиктиг көдүрлүүшкүнү чүгле күрүне бюджединин дузазы-биле дүргедээр эвес, Тываже улуг-улуг компания-ларны болгаш капиталды хаара тударындан база хамааржыр дээрзинге тыва хамнаашкынның президентизи бүзүрелдиг. Ол херекке чедишкенин Тываның удур-тукчузунга күзеп турарын Монгуш Кенин-Лопсан мындыг сөстөр-биле илереткен: «Бээр бай болгаш угаан-медерелдиг инвесторларны

хөйүн-ле чалап көрүңер».

Шолбан Кара-оолдун коман-дазы бо белек сорулганы чедиш-кинниг шиитпирлеп турар деп, Кенин-Лопсан санал турар. Чамдык чүүлдер күш четтинмейн турары шын, ынчалза-даа социал-эконо-миктиг хөгжүлдениң келир үдеги угланышкыны дүргедээр үе келир деп, эртемден санал турар.

Тыва өг-бүлениң бурунгу чаа-гай чаңылдарын катап тургузары-нын, салым-чаянныг уругларны депшидеринин талазы-биле ай-тырыгларны канчаар шиитпирлеп болурун дугайында боданып, үнелиг саналды бээрин Шолбан

Кара-оол Монгуш Кенин-Лоп-сандан билдирген. Бо делегния кол утказы—өг-бүлө бүрүзүнге дээди эртемниг кижиниң турары албан, ол эки кижизидилгени аал-ора-нынга чорудар болгай.

Аңаа хамаарышкан күрүне программазын ажилдап кылыр күзелдин барын республика Баш-тыны демдеглээн. Чоокку үеде база ужуражып, ол айтырыг тала-зы-биле тодаргай чугаалажырын олар дугурушканнар.

Долаана САЛЧАК.

Владимир САВИНХТЫН
тырттырган чуруу.

ТЫВАНЫҢ БАШ-ТЫҢЫ — ХОВУ-АКСЫНДА

Дүүн дүш соонда Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол Чеди-Хөл кожуунун төвү Хову-Аксы суурда чаа одалга төвүнү тудуун барып хынаан. Хыналданың кол сорул-газы — одалга төвүн бо чылдың сентябрь айда тудуп доозарынга дузаны көргүзери. Одалга төвүнү тудуун электри энергиязы-биле үзүктел чок хандыраарын «Тыва энергия» ажык акционер ниити-лелдин удуртукчузы-биле кады шиитпирлеп турар.

Чаа төлөвилелдин одалга төвү Хову-Аксы суурнун чанында бол-гаш, чылыг энергиязының чидири, эрги одалга төвүнүң чарыгдал-дарынга деңгээрге, дөрт катап эвээжээр, чыл дургузунда оон одалгазынга чарыгдар хөмүр-даш 23 муң тоннадан 7,4 муң тоннага чедир эвээжээр.

Чазак Даргазы Чеди-Хөл кожуун-нун чонунун амыдырал-чуртталга-зынга чугула объектилерге база чораан. Кожуунун удуртукчузы-биле ужуражышкынны эрттиргеш, баштай болгаш дүрген шиитпир-лээр ужурулг айтырыгларже ки-чээнгейни угландырган.

ЧААРТЫРЫНЫҢ АРГАЛАРЫН ТЫВАР

Тывада улуг-улуг котель-наяларны чаартырының ар-галарын «ЭнТерра» компа-ниялар бөлүү өөренип көөр.

Эргижиреп калган котель-наяларның орнунга чааларын тударының аргаларын дилеп ты-варын бо талазы-биле ажилдап турар компаниялардан Тываның эрге-чагыргалары билдирген. Россияда одалга черлерин септеп кылыр талазы-биле эң улуг—«ЭнТерра» компаниязының бөлүк специалистери апрель 4-тен эгелеп республикада ажилдай берген.

Республиканың үлетпүр бол-гаш энергетика сайыды Роман Кажин-оолдун дыңнатканы-биле алырга, «ЭнТерраның» специалисте-ри бистиң республикада чылыг бүдүрүп турар эң улуг черлерге—Ак-Довурак, Шагаан-Арыг хоорайларга, Чаа-Хөл суурга баарлар. Олар ажилдап турар объектилер-ниң болгаш дериг-херекселдер-ниң байдалының дугайында түң-нелдерни ажилдап кылыр болгаш чаа котельнаяларны тудар тала-зы-биле сүмелерни кириерлер.

Боттарының курлавырларын төндүр ажилдап каапкан котель-наяларның дугайында чугаа чо-руп турар деп, сайыт немээн. Россияның Регион сайзыралының яамызының комиссиязы хыналда кылгаш, Тываның дыка хөй объек-тилерин катап тургузар аргажок деп түңнээн. Оларның түңнели чаа котельнаяларны тударынга эргежок чугула документилен-ни чыырының чүгле эгези болур. Узун болгаш берге орукту эртер апаар бис дээрзин ол чугаалаан.

Чаа котельнаяларны телеви-лээринден эгелээш, тудуп дооза-рынга чедир 2,5 млрд. рубль хе-рек. Ону база дилеп тывар апаар.

Бистиң корр.

Тываның улусчу фронтузу

ЧОН БИЛЕ ЭРГЕ-ЧАГЫРГА АРАЗЫНГА БЫЖЫГ «КӨВҮРҮТ»

Апрель 9-та Кызыл хоорайның «Буян-Бадырғы» аал-чылар бажыңыга 2013 чылдың март 28-29 хүн-неринде Донда Ростов хоорайга болуп эрткен социал чөптүг чорукту тургузары деп бүгү Россияның улусчу фронтузунун (РУФ) бирги конференциязының түң-нелдерин сайгарып чугаалашкан. Аңаа ТР-ниң Баштыңы-Ча-Даргазы Шолбан Кара-оол, ТР-ниң Дээди Хуралының (Парламентинин) даргазы Каң-оол Даваа, РУФ-тун регио-нал оргкомитетинин болгаш харылзаштырар чөвүлели-кежигүннери, РФ-тиң Президентизинин бүзүрөттүргөн илери, Донда Ростов хоорайга конференцияның Тыва-төлээлери дээш, оон-даа өскелер киришкен.

Шолбан Кара-оол:

Владимир Путинниң улусчу фронту кижилеринин политикага туушкуннарындан хамаарыл-ка бүгү чуртту күштүг энер-гияны ооктаан. Ол энергияны соң-дан соңгулдаже ажыглаар ийгилик шын эвес. Ону хүн санын-жыктыг чүүлдерге үндүрүп турар ужурулг бис. Ынчангаш күүседип болур үлө-херекти

эртенче чылдырбайн, дарый күүседир.

Владимир Владимирович Улус-чу фронтунан, Чазактан, регион-нар удуртукчуларындан деткимче бээрин билдирген. Ынчангаш бир ду-гаарында ниитилелди сырый кат-тыштырары, чурттуң хөгжүлдэ-зинге хамаарышкан айтырыгларны сайгарары-биле хөй кижилерни хаара тудар. Хөй-ниитинин янзы-

бүрү кезектеринин сонургалда-рының каттышкан черинге чурт-тун сайзыралынга дээштиг, чөптүг үзел-бодалдар тыттып, шын шиит-пирлер хүлээттинер.

Улусчу фронтуну хөй-ниити албан черинче шилчидеринин бүдүүзүндө келген-дир бис. Маңаа Тыва Республика оон мурнунда-ла эки турары улусчу фронтунун кол өзүн арттырып, аңаа үндезилеп, Тыва Республи-каның Баштыңының чанында Хамаатыларның эгелекчи санал-дарының чөвүлелин тургускан дээр-зин онзагайлап чугаалаксадым. Чөвүлелдин тургузуунче чуртта-чы чоннун шупту кезектеринден төлээлер база бистиң оппонен-тилеривис кирип турар. Үзелдер аңгылажып турза-даа, төрөөн че-ринин салым-чолу дээш дүвүрөп, Россияның Президентизинин са-налдаан угланышкынын деткээн кижилерни чидирбези чугула.

Бистиң бо бодалывыс ам эр-ге-чагыргадан хамаарышпас, бот-тускайлаң организацияже шилчий бээринге өөрүп тур мен. Улусчу фронт долу, үнелиг дискуссия шөлчүгежи болур ужурулг. Аңаа даянып алгаш, республиканың кол, чидиг айтырыгларынга ха-маарышкан улусчу чугаалажыш-кыннарны калбаа-биле чорудар. Өөредилге, кадык камгалалы, өскүс арткан база инвалид уруг-ларның камгалалы, күш-ажылчы хамаарылгалар, чуртталга-комму-нал ажил-агыны, улустар аразы-нын харылзаалары болгаш оон-даа хөй угланышкыннар езугаар дискуссия шөлчүгештерин тургу-зары арткан.

Дараазында Тыва Республи-када РУФ-тун оргкомитетинин кежигүнү, конференцияның кир-жикчизи Вера Лапшакова: «Донда Ростов хоорайга конференция ме-

(Уланчызы 2-ги арында).

ЧОН БИЛЕ ЭРГЕ-ЧАГЫРГА АРАЗЫНГА БЫЖЫГ «КӨВҮРҮ»

(Төнчүзү. Уланчызы 1-ги арында)

нээ канчаар сагындырып артканын кыска чугаалайн. Аңаа 35 уругну азырап алган иеден эгелээш, бүгү Россияны төлээлээн хөй-ниити организацияларының удуртукчуларына чедир кижилер киришкен. Чыышка янзы-бүрү чидиг айтырларны көдүрүп, изиг-изиг сайгарышкан. Бир дугаарында кижилер бүрүзүн дүвүредип чоруур күш-ажыл төлөвириниң эң биче хемчээлиниң дугайында айтырыг тургустунган. Беш муң бичи ажыг акша-биле кижилер чүңү садып ап болурул? Ынчангаш бо адырга шыңгы шийтпир негетинин келген дээрзин маргылдаалыг чугаалар бадыткаан. Барык шупту ажилчын бөлүктөргө «Россия-ның чөлөнгинжи» организациязы үзөл-бодалдарын илередип чугаалаан. Олар сайгарлыкчы чоруктуң сонургалдарын камгалап турар болганда, аңаа хамаарыштыр чидиг айтырыгларны хөйү-биле көдүргөн. Чижээлээрге, хууда сайгарлыкчыларның камгаладылга дадывырларының дугайында. Бо талазы-биле 2013 чылдан тура кириген дүрүмнөр уржуундан 350 муң ажыг хууда сайгарлыкчылар ажил-чорудулгазын хаар ужурга таварышкан. Чылда орулгазы 150 хире муң рубль, көдээ суурда биче сайгарлыкчыга 37 муң рубль түңүг камгаладылга дадывыры

төлээри берге.

«Быжыг өг-бүлө. Уругларның камгалаы» деп ажилчын бөлүктү онзагайлап чугаалаксадым. Ниитилелде социал өскүс артар чорук шупту кижилерни дүвүредип чоруур. Ылаңгыя азыраан ажи-төлге хамаарыштыр чидиг айтырыглар эмгежок. Уругларны азырап алыксаан кижилерниң мурнунда ужур-утказы орта билдинмес терминерден эгелээш, чүүл-бүрү шаптаразыннар кайы көвей. Владимир Путин бо талазы-биле шупту санал-оналдарны, күзүш-кинерни дыңнап, чогуур албан черлеринге даалгаларны дораан бергенин демдеглевес аргажок.

Оон аңгыда 35 азырап алган база 2 төрөөн уругларының авазы массалыг информация чепсектеринде хөй ажи-төлдүг өг-бүлелерниң ат-алдарын көдүрери-биле хемчеглер чоругуспайн турарын чугаалаан. Ону мен, амы-хууда, аажок ужур-уткалыг деп көрдүм» — деп чугаалаан.

Вера Николаевнаның Донда Ростов хоорайга конференцияга кижилгезинин арга-дуржулгазынга даянып, Тывага дискуссия шөлчүгештерин тургузар дугайында Шолбан Валерьевичиниң саналын хуралдың кижикчилери деткээн. Ынчалдыр РФ-тиң Президентинин бүүрөттүрген кижизи,

Улусчу фронтунуң бирги чыыжында.

Кызылдың педагогика институтунун директору Петр Морозов өөредилгениң чидиг айтырыгларына хамаарышкан шөлчүгешти удуртуруга беленин дыңнаткан: «Чүгүл бо эки бодалды политика-биле холбаштырып болбас. Аңгы-аңгы санал-оналдарны дыңнап өөренимшаан, ниитилелдин чидиг айтырыгларын шийтпирлээрде чогуур аргаларны дилеп тывар апаар бис». Калбак чугаалажышкыннарның эки талаларының дугайында Куулар Даржаа база демдеглээн. Оон бодалы-биле, социал чөптүг чорук айтырыглары чонун күрүңгө ха-

маарылгазын тодарадырының кол аргазы болур.

Хуралдың түңнелинде РУФ-туң регионалдыг салбырының харылзаштырар чөвүлелиниң удуртукчузу кылдыр билдингир журналист, хөй-ниитичи Дина Оюнну чаңгыс үн-биле сонгаан.

Автордан: «Тыва Республиканың улусчу фронтунуң кандыг болурул?» деп айтырымга Дина Ивановна мынчаар харыылады: «Улусчу фронт республиканың чурттакчыларының болгаш эрге-чагырганың аразынга харылзааның быжыг «көвүрүү» болур ужурлуг

деп санаар мен. Улусчу фронтунуң үнү. Хөй кижилер тутпушаан, республика айтырыгларын шийтпир чүүл — хөй чугааларны Бир дугаар алган даалчу фронт баазазынга шөлчүгештерин тургуз. Харысалга улуг, ынчангаш чаңгыс аай, демнелдиг ажилдаар ужур.

Виталий ШАЙ
тырттырган чурчу.

Чугула айт

ХӨЙ КАЪТ БАЖЫЦНАРНЫ КЫМ СЕПТЭЭРИЛ?

Капитал септелге айтырынын шийтпирлээр кылдыр чуртталга бажыцнарының ээлеринче чоорту шилчидип эгелээн. Хөй каът бажыцнара тыптып турар айтырыгларны кандыг арга-биле шийтпирлээр бажыцнар ээлерин билбейн турар.

2012 чылдың декабрь 25-те №271-ФХ Федералдыг хоойлу Россия Федерациязының чуртталга кодекзинге өскерилгелерни немес, хөй квартиралыг бажыцнарының капитал септелгезин хамаатыларының төлээлеринин чаа хевирлерин кириген. Удавас капитал септелге дээш төлөвирин хөй квартиралыг бажыцнарының бүгү ээлери ай санында төлээр апаар. Федералдыг хоойлу тускай ийи билгини — «тускай агар сан» болгаш «регион оператору» деп чүүлдерни кириген, ол ийиниң кайызын алырын боттарыыс шийтпирлээр апаар бис.

Россия Федерациязының Чуртталга кодекзинде өскерилгелерниң дугайында Тыва Республиканың тудуг болгаш коммунал ажил-агыйны чаартырының сайыдының оралакчызы Елена Яковлевна ГОДЯЕВА-биле чугааны кылдыыс.

— Чуртталга кодекзинде кириген бүгү чаа чүүлдер-биле холбаштыр кандыг өскерилгелер болурул? Хөй квартиралыг бажыцнарының капитал септелгезинин регион фондузун тургускан херээ чүүл?

— Чуртталга бажыцнарының шынарының кудулаарына чедирген кол чылдагаан болза, системаның чок болуп турганы. Оран-сава ээлери чамдыкта дыка тоомча чок болурулар, ниити хуралдарга баары ховар. Харысалганы бодунга алыр болгаш капитал септелге системаның бүгү кижикчилеринин аразында кады ажилдажылганы башкарашак ындыг организация херек апарган. Фондунуң ажылы тодаргай болгаш хамаатыларга ажык-чарлыг.

— Кымга төдээр бис?

— Эң кол чүве чүл дээрге, хөй

квартиралыг бажыц бүрүзүнүн капитал септелгениң регион программасынче кирери болгаш ажилдарның кажан эгелээрин оон ээлеринин тодаргай билер апаары. Ол дугайында бүгү медээ-биле таныжар кылдыр Интернетче кириген. Капитал септелге кылыры ээлеринин хүлээлгези болу бээр, ону септээр акшаны канчаар чыып алырының дугайында шийтпирни ниити хуралга хүлээп алыр болгаш оон протоколун регион фондузунче чорудар.

Бирги арга — капитал септелге кылыры-биле чыгдынган акшаны банкыда ажиткан тускай агар санга мөөңнээр. Кажан агар санга эргежок чугула акша чыгып, септелге кылыр үе кээрге, бажыцнар ээлери ол акшаны Тыва Республиканың хоойлузунуң тодаратканы ажилдарның даңзызын езуугаар чарыдап болур. Бо таварылгада ажилдың шынары болгаш чарыгдаттынган акша дээш бажыц ээлери боттары харысалгалыг болур.

Ийги арга — капитал септелге акшазын регион фондузунуң агар санынга мөөңнээр. Херектин ужуру чүл дээрге, акша-хөреңгинин бүдүн-бүрүн чоруун фонд хандыраш, инфляция безин коргунчуг эвес. Ол ышкаш капитал септелге дээш контролдаар оран база фонд апаар.

Акша-хөреңгини ай санында кириер. Оон бажыцнарының фондузу каш болурун, ол фондуке кайы хире акшаны боду киригенин бажыц ээзи билер ужурулуг.

— Кандыг ажилдар кылдынарыл?

— Бажыцна кылыр ужурулуг ажилдарның даңзызының дугайында республиканың чурттакчы бүрүзү сонургап турар. Кириер ажилдарның даңзызын Федералдыг хоойлу айткан:

— бажыцнар иштикинин инженер системалары — электри, чылыдылга,

газ хандырылганын, суг үндүр аксыр черни септээр;

— ажыглаары болдунмас апарган лифт дериг-херекселин солугуру азы септээр. Лифт шахталарын септээр;

— бажыцның серизин септээр, оон иштинде салгындадыр херексел чок серини салгындадыр херекселдер-биле солугуру, оон кырынче үнер черлерни кылыры;

— хөй квартиралыг бажыцна ниити өнчү-хөреңги болуп турар подвал оран-саваларын септээр;

— даштыкы ханаларын чылыглаары болгаш септээр дээш, оон-даа өске ажилдар-дыр.

— Тускай агар санның ээзи кым болурул?

— Элээн каш бажыцнара тургустунган чуртталга бажыцнарының

Бажыц ээлери чуртталга бажыцнарының ээлеринин эштежилгезинин акша-хөреңгизин, ниити ажыгдал эт-хөреңгизин (чижээ, машина тургузар черлерни) ажыглаанындан болгаш ажил-агый ажил-чорудулганындан (чижээ, бажыцна реклама щиттерин тургусканы дээш) кирген орулганы капитал септелгениң агар санынче шилчидеринин дугайында шийтпирни хүлээп ап болур.

ээлеринин эштежилгези, чуртталга кооперативи азы хөй квартиралыг бажыцны башкарашын боттандырып турар өске тускайжыттынган кооператив, регион оператору.

— Капитал септелгениң бир айда дадывырының эң биче хемчээлин кым тодарадырыл?

— Оран-саваның ээзинге онаажыр ниити шөлүнүн бир единицанын санап тургаш, капитал септелгениң дадывырының эң биче хемчээлин Тыва Республиканың хоойлузун езуугаар тодарадыр (бажыц ээлеринин шийтпирин езуугаар дадывырны улгаттырып болур).

— Өске квартираже көжер апарганда мөөңнеттинген акшада кириген үлүүн ап болур бе?

— Акша эгидерин негээр эрге бажыц ээзинде чок. Мөөңнеттинген акшаны ол квартирага быжыглап каар, чүгүл ону садып-сайгарып турар үеде талаларның дугуржулгазын езуугаар бажыц өртөөнге кирип болур.

— Капитал септелге акшазының чыылдазын ара доктаадып болур бе?

— Бир эвес капитал септелге фондузунуң эң биче хемчээли чедер берген болза, болур.

— Өске дөстөрдөн дадывырны канчаар төлөп болурул?

— Бажыц ээлери чуртталга бажыцнарының ээлеринин эштежилгезинин акша-хөреңгизин, ниити ажыгдал эт-хөреңгизин (чижээ, машина тургузар черлерни) ажыглаанындан болгаш ажил-агый ажил-чорудулганындан (чижээ, бажыцна реклама щиттерин тургусканы дээш) кирген орулганы капитал септелгениң агар санынче шилчидеринин дугайында шийтпирни хүлээп ап болур.

— Капитал септелге кылырының мурнунда бажыцны бустур четкен азы бузуп кааптар үези келген деп шийтпир үнер болза, акшаны оон ээлеринче эгидер бе?

— Мындыг таварылгаларда оран-сава ээлеринче акша эгидеринин чурумун Тыва Республиканың хоойлузу доктаадып тургузар.

— Капитал септелгениң хуусаазын фонд узадып болур бе?

— Капитал септелгениң хуусаазын чуртталга бажыцнарының ээлеринин чөпшээрели чокта узадып болбас. Бүгү графикти шупту улус таныжар кылдыр фондунуң албан-езуунуң сайтызынга кирип каар.

— Муниципалдыг өнчү бар бажыцнарга ай санының дадывырының эң биче хемчээлин канчаар төлээр?

— Капитал септелге дээш дады-

выр төлээр хүлээлгени ээлеринин шуптузунг оларның кым-даа бол хамаанчок — хуу кижилер муниципалдыг тургузуг субъектизи бе — шупту, төлээр.

— Хөй квартиралы капитал септелге кылыгында шийтпирни кым хүлээп алырыл?

— Капитал септелге (эгелээринин хуусаазын дарның эргежок чугула) болгаш оон чары (материалдарның өртө телгени акшаландыраш мунун, чарыгдалдарны хуусаазының дугайында эргелел организация регион операторунун барымдаалап, оран-сава ниити хуралына хүлээп квартиралыг бажыцны удуртуп турар болза, капитал септелге шийтпир хуралга хүлээп алыр, а бажыцнарының ээлеринин га-тудуг кооперативтери жыйтынган херексел кооп башкарып турар болза, тынган тус-тус организация органның хүлээп алыр.

— Капитал септелге турар үеде кайы бажыцны кым шийтпирлеп?

— Хөй квартиралыг капитал септелгени канда биле чорударын Тыва Республиканың хоойлузу тодарадыр.

— Федералдыг акшаны талазы-биле идегел барыл?

2013 чылда хөй квартиралыг бажыцнарының капитал септелгениң акша-хөреңгизин биле саң-хөө детки лимидин амгы үеде бады Республикага ол лимит 100 рубль болган. 2014–2015 баш удур санаан лимит 100 млн. рубль болгаш 8,844 рубль кылдыр тус-туста бадыла.

Демир-оо
чуга

ХАМААТЫЛАРНЫҢ ХООЙЛУЖУДУЛГА ЭГЕЛЭЭШКИННЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Күрүне тургузуунун демократтыг эгелеринин сайзыралынын үнденин болза, чонун эрге-чагыргазының үзел-бодалын быжыглаары болур, ону Россия Федерациязының Конституциязының 3 чүүлүнде эрге-чагырганың кара чаңгыс үнденин болза, ооң хөй националдыг чону деп айткан. Чонун эрге-чагыргазының ишчиси чүгле хамаатыларның чагырга органнын хевирлеп турарына киржири эвес, эргелик башкарылганынга ниитилел-негелдезин илередир, чонун эргелик эрге-ажыктарын барымдалаар болгаш ооң эрге-хоойлу таразы-биле идепкейлиг чорунга кырып көргүзүр эрге-хоойлуну билдире кылыр эгелээшкиннерин эгелеринин аргазы-биле эрге-ажыктарын шийттирлерин хүлээп алыр болур. Хамаатыларның хуудулга чорудулгаларына килгезинин аргаларын федерал-деңгелге ажыглавын турарын, үеде регион деңгелинде Россия Федерациязының субъектилеринин кезинде хуудулга эгелээшкиннери хевирлиг сайзырап азын кичээнгейге алыр керек. Демократияның бо хевирлиг республикавыстың күштүгүп турар эрге-хоойлу система-да элзэн долу быжыглаттырган. Тыва Республиканың Конституциязының 108 чүүлүнде хамаатыларның 1000 кижиден эвээш эвес үч хуудуу саналдаар эргелик дээрзин айткан, тодараарга, Тыва Республиканың Конституциязынга болгаш хуудулга эскерилгелер кирири-дугайында азы чаа хуудулга алырының дугайында са-биле эрге-хоойлу актылары-төлевилелдерин кириринин аргалары дугайында ында чу-ал турар. Хоойлу саналдаар-ниң дугайында конституция-лараның дорт сайзыралы, аргалаарга, хамаатыларның со-эрге-хоойлу идепкейлиг хе-болур, ону 2004 чылдың июль-да Тыва Республиканың «Хоойлу-даар эргени ажыглаарының-чүлүн дугайында» №832-УХ-1-лузунда (моон ыңай—Хоойлу-кириген. Ол хоойлуга дүүштүр-лу саналдаар эргени хоойлу-илелдери болгаш күштүг болуп-хоойлужудулга актыларына-рилгелер кириринин дуга-а хоойлу төлевилели хевирлиг-лап болур. Хоойлуда айттыгган норма-ны барымдалап алырга, хоойлу-даар эрге-чоңулда эргелиг-сейлиг хамаатыларда, тодара-арга, чоңукчуларда бар-лужудулга саналын дорт азы-арнет-телекоммуникация чет-дамчыштыр хоойлуда кириген-рылгада доктаадып тургускан-к езугаар ат салышкын

хуудуу хевирлиг кирип болур. «Интернет» четкизин дамчыштыр кириринин чурумун 2013 чылдың март 15-те кириген эдилгелерге дүүштүр Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) нормативтиг эрге-хоойлу актыларын езугаар тодарадыр.

Хоойлужудулга эгелээшкинни деткээн ат салышкыннарын чыы-ры-биле 10 кижиден эвээш эвес эгелекчи бөлүктү тургузар, олар бодунун составындан бүрүн эргелик төлээлекчини соңгуур. Ат салышкынын чыырындан аңгыда, ол бөлүктүн кежигүннери чуртта-чы чоңа боттарының турар черин дыңнадыр, кирип турар хоойлу төлевилели-биле хамаатыларны таныштырар болгаш саналда-ны хоойлужудулганы чугаалажыр кылдыр массалыг информация

хүлээп алырын саналдап турар хоойлу төлевилели материалдыг чарыгдал негеп турар болза, Тыва Республиканың Баштыңының — Ча-зааның Даргазының түннели база турар. Хоойлуда айттыгган ол негелделерин күүсетпес болза, хоойлу төлевилелин ону ажылдап кылган кижиге дедир эгидер.

Хоойлунун үстүнде айттыгган негелделери хамаатыларның эрге-лерин боттандыраарына шаптык-тыг болуп турар байдал бар, чүге дээрге эрге-хоойлу талазы-биле белеткелдиг болур чорукту база ол негеп турар. Ол айттыггы шийтпирлээринге бергедээшкиннер турар болза, эрге-хоойлу талазы-биле специалистерин юридиктиг дузаны халас чедиреринин чур-мунун дугайында федералдыг хоойлуда тодартканы аргазы-биле

“Эрге дугайында эртем талазы-биле ажылдап турар кижилерниң чугаалап турары-биле алырга, хоойлужудулгада бердинген эргелерни хамаатылар барык ажыглавын турар. Ооң чылдагааны — хамаатыларда юридиктиг билиглерниң болгаш нормативтиг негелделер тургу-зар дуржулганың чок болуп турары.

чепсектеринче болгаш «Интернет» четкизинче үндүрер эргелик болур.

Хоойлунун 10 болгаш 11 чүүл-деринде ат салышкынын чыы-рының дүрүмнерин, ат салган хуудустарны, эгелекчи бөлүктүн хуралының протоколун болгаш ооң кежигүннеринин даңзызын, а ол ышкаш күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга органының олар-ны хүлээп алырының дүрүмүн, ооң иштинде саналды «Интернет» информация-телекоммуникация четкизин дамчыштыр кириген тава-рылгада ооң чурумун ыяап кошкаш, дужаарының дүрүмүн доктаадып тургускан. Хоойлунун ол негелделе-рин күүседиринге ооң бөдүүнүнден кандыг-бир бергедээшкиннер тур-бас. Ооң-биле чергелештир ат сал-ган хуудустарда кирген медээлерде-шын дээрзинге чигзинчиг чүүлдер бар болза, Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) ону хынаарын организаастаарының дугайында шийтпир хүлээп алыр эргелик болур.

Хоойлунун 15 болгаш 16 чүүл-дерин күүседип турда, чамдык бергелер тургустунуп болур. Үс-түнде айттыгган документилерден аңгыда, хоойлу төлевилелин сөзүглели-биле кады эрге-хоойлу башкарылганы негеттинип турар чүүлдүн дугайында тайылбыр болгаш саналдаттынып турар төлевилелдин утказының допчулалы; төлевилелдин тыва болгаш орус дылдарда сөзүг-лели; күжүн чидирген деп санаар, күжүн доктаадыр, эскерилге болгаш немелде кириер хоойлужудулга актыларының даңзызы; бир эвес

чалап алгаш, шийтпирлеп болур. Хоойлуну сайзыраггайжыдарының, хамаатыларның конституция эрге-лерин күүседиринге шаптыктарны чайладырының талазы-биле санал-дар кирири-биле хоойлужудулга эгелээшкиннери үндүрер талазы-биле чамдык кижилерниң эргезинин дугайында дискуссиялар кылыры-ның барымдаазы база көстүп келир.

Эрге дугайында эртем талазы-биле ажылдап турар кижилерниң чугаалап турары-биле алырга, хоой-лужудулгада бердинген эргелерни хамаатылар барык ажыглавын тур-рар. Ооң чылдагааны — хамаатылар-да юридиктиг билиглерниң болгаш нормативтиг негелделер тургузар дуржулганың чок болуп турары деп, чамдык авторлар санап турар. Ында маргыжар чүве чок, ынчангаш ол эргени боттандыраары-биле баш-тайгы базымнары кылыры албан, аңаа эрге-чагыргаларның дузазы база керек.

Бо чүүлде хоойлужудулга санал-даар кижилерден хамааржыр чүүл-дерниң чамдызының дугайын чу-гааладымыс. Хоойлу төлевилелин ооң сөөлүндеги шимчээшкинни болгаш ооң-биле холбаштыр шийт-пирлерни хүлээп алырын Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) регламентизинде доктаадып тургускан дүрүмнерин езугаар боттандыраар.

Анна АБРАМОВА,
ТР-ниң Баштыңының—Чаза-
аның Даргазының ТР-ниң Дээди
Хуралында (парламентизинде)
бүрүн эргелик төлээзи.

7 муң көрүкчү кирер

Найысылал Кызылдын чоогунда Каа-Хем суурга ту-дар амгы үениң улуг спорт-культура төвүнүн төлевилелин кылыр даалганы Тываның Чазаа бадылаан.

Узуну 100, дооразы 60 метр, ниити шөлү 6 муң дөрбелчин метр, чер иштинде бир каът, чер кырында ийи каът, шуптузун катай санаарга, 3 каът улуг спорт-культура төвүн Тыва биле Россияның чаңгыс демне-жилгезинин 100 чылынга уткуштур тудуп доозар ужурлуг. Бо улуг юби-лейниң чугула байырлыг болуушкун-нарын чаа спорт-культура төвүнге эрттирерин спорт болгаш культура ажылдакчылары күзеп турар.

Спорт-культура төвүнүн бирги каадынга бедии сес метрден чавыс эвес, 7 муң көрүкчү олуттарлыг кедергей делгем спорт-культура ареназы турар. Аңаа хол болгаш бут бөмбүктеринин, хүрештин дээш, спорттун өске-даа хевирлеринге маргылдааларны эрттирер, хөй кижиге санныг концерттерни-даа

көргүзүп болур. Спорттун аңгы-аңгы хевирлеринин спорт залдары спорттун янзы-бүрү хевирлеринге спортчуларны белеткээр арганы бээр.

Төптүн адаккы каадынга 10 ча адыгжызы хары угда ча адар, узун дурту 76 метр ча адар тир турар. Ча адарына Тываның спортчуларының мергежилдин бедиринге ындыг тир дузалаары чугаажок.

Спорт залдарындан аңгыда, тре-нерлер, судьялар, төптүн ажылдак-чыларының өрээлдери, спортчулар чунар душтар дээш, хөй санныг дузалал черлери база турар.

Бир чугула чүүл — улуг спорт-культура төвүнге хөй кижиге ажылга хаар туттунар.

Ниити чарыгдалдары 1,2 мил-лиард рубль түннүг спорт-культура төвүн Тывага тударын Россияның Президентизи деткип, ону боттан-дыраарына дузалаарын Республика-ның Баштыңы Шолбан Кара-оолга аазаанын чон массалыг информация чепсектеринден дыңнаан.

Түңнелдери көскү

Өскүс болгаш ада-иезинин азыралы чок арткан уруглар-ның Кызыл хоорайда «Бичии уруглар бажыңы» күрүнениң бюджет албан черинин Хай-гааракчылар чөвүлелинниң кежигүннери: полицияның майору Мерген Ховалыг, «Ты-ва-такси» хууда бүдүрүлгениң удуртукчузу Сергей Санчы, «Бичии уруглар» бажыңының директору Римма Наважан дээш, чоңа ат-сураа билдин-гир кижилер. Хайгааракчылар чөвүлелинниң ажылын чөвү-лелдин хуралына чугаала-жып көргөн.

Чөвүлелдин даргазы, Тыва Рес-публиканың Дээди Хуралының депутаты Солангы Серээдар боду-нун илеткелинге «Бичии уруглар» черинге халас дузаны чедирип турар сагыш човаачал кижилерни онзалап демдеглээн. Олар дээрге Айлаана Викторовна биле Ребен Биче-оол-ович Ылаалайлар — «Аян» садыг бажыңы, Елена Ондар — «Малы-

шок» магазин, Альберт Николаевич Дамба-Хуурак — хууда сайгарлык-чы, Орлана Михайловна Анисимова — «Шопохаус» кафе, «Идегел» чаагай сеткил фондузу, «Сүбедей» спорт комплекзи, «Аныяк гвар-дияның» Тыва девискээр салбыры дээш, өске-даа хамаатылар болгаш, организациялар.

Өскүс болгаш ада-иезинин азыралы чок арткан уругларның сайтызын тургузар, уруглар азы-рап алыр күзелдиг кижилерге бо чугула шийтпирин боттандыраарына психологтук болгаш хоойлу-дүрүм дузазын көргүзерин улам экижидер дээш, өске-даа ажылдарның угла-нышкыннарын Хайгааракчылар чөвүлелинниң хуралы тодарткан.

«Бичии уруглар бажыңының» Хайгааракчылар чөвүлели чүгле 1 чыл хире ажылдап турар-даа бол, уругларның азыралына болгаш кижизидилгезинге ооң дузазының түңнелдери көскү деп, хуралдың киржикчилери демдеглээннер.

«Амданныг» мөөрей

Тываның Экономика болгаш хоойлу-дүрүм тех-никумунга «амданныг» мөөрей болуп эрткен.

Республиканың профессио-нал өөредилге черлеринин сургуулдары повар, кондитер профессионаларга боттарының мергеженин бо конкурска көргүскеннер. Аңаа беш өөре-дилге черлеринден тос оолдар, уруглар кирип, келир үеде мергежилниң билиглерин эки шигээдип алганын бадыткаан-нар. Олар шупту — өөренип турары өөредилге черлеринге болуп эрткен конкурстарның тиилекчилери.

Мөөрейниң негелделери езугаар доктааткан үе иштинде янзы-бүрү бисквит торттар-ны кылырынга — кондитер-лер, а поварлар хаван эттиг быдааларны хайындыраары-на маргышканнар. Журинин кежигүннери бедик мергежил-диг кондитерлер биле поварлар торттарның, быдааларның чүгле амданын эвес, оларның дашты-кы хевирин, столдарга чүү хире чараш делгеп салганын, чемнер-ни кылырының технологиязын канчаар сагып турарын, ажыл үезинде айыыл чок чоруктун

негелделерин күүсеткенин база хынамчалыг үнелеп көрүп тур-ганнар.

Мөөрейниң киржикчиле-ринин аразындан поварлар, кондитерлер шилип алыр дээш «Буян-Бадыргы» гостиница комплекзинин, «Сластена» магазин-кафеин, «Школа-чы» өөредилге бүдүрүлгезинин төлээлеринин келгени конкурска байдалды улам чидиглендирген.

Мөөрейниң тиилекчилерин тодарадыры жюри кежигүнне-ринге дыка нарын болган, чүге дээрге киржикчи бүрүзүнүн кылган чеми дыка амданныг, даштыкы хевир чиксенчиг, оларны белеткээринин техно-логиязын сагааны дыка бедик деңгелде. Торттарны, быдаа-ларны катап-катап амданнып амзап, үр маргыжып, сүмележип келгенинниң түңнелинде жюри кежигүннери тиилекчилерни арай деп-ле тодартканнар.

Ак-Довурактың даг технику-мунун сургуулу Ариадна Поро-сенова — кондитерлер аразын-га, Тываның тудуг техникумунун сургуулу Мерген Ортук поварлар аразына бирги черлерни ээлеп, тиилекчи болганнар.

«Шынның» медээлер болгаш спорт килдизи.

ОНС

ДОРТ ХАРЫЛЗААДА: арагалаашкынга удур хемчеглер, ооң түңнелдери

Апрель 18-те «Шын» солунун редакция-нга эртенгинин 10 шактан 12 шакка чедир арагалаашкынга удур хемчеглер, ооң түңнел-дери деп темалыг «дорт харылзаа» болур. Аңаа ТР талазы-биле ИХЯ-ның Хөй-ниитинин ыыл чок чорунун талазы-биле даргазының алакчызы, полицияның полковниги Март-оол рначы, ТР-ниң ажил-чорудулганың чамдык

хевирлеринге чөпшээрел бээр талазы-биле ал-бан черинин ажылдакчызы Александр Монгуш база сарыг шажынның төлээзи Буян башкы киржир. Республиканың чурттакчы чону 2-01-35, 8-923-383-78-88 телефоннарже долгааш, сонуургаан айтырылганын салып болур. «Дорт харылзаага» идепкейлиг кирип, айтырылганы-нарны манап артывыс!

Тускай төлевилел: «ЭКИИРГЕК, ЭВИЛЕЦ ТЫВА»

Тускай төлевилелдин автору Наталия Тову.

Ук хемчеге ТР-ниң Психологтар ассоциациязының кежигүннөрүнөн аңгыда, ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа, Экономика яамыларының төлээлери киришкен. Ол ышкаш Тыва үндезин культура төвүнүн даргазы **Конгар-оол Ондар**, ТР-ниң Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы **Сагаан-оол Долгар**, тыва телевидениениң журнализи **Саяна Өндүр** болгаш Тывада Ажаалда банкызының удуртукчузу турган **Валентина Ооржак** база «Инсайт» психологтар төвүнүн удуртукчузу, ТР-ниң Психологтар ассоциациязының даргазы, психология эртемнериниң кандидаты **Лариса Ооржак** база ТР талазы-биле урулдарының бүрүн эргелиг төлээзи **Светлана Аракчаа** ол солун хемчегиниң күзенич аалчылары болган.

Төлевилелдин адындан эгелеп алылыңар: «Гостеприимная Тува» деп сөс каттыжыышкынын тыва дылда «хүндүлээчел, экиргек азы эвилец Тыва» деп болур. Бо сөстөр утка талазы-биле кайызы-даа тааржы бээр болгаш чонга чоок. Ынчангаш төлевилелдин тыва дылче очулгазынга хамаарыштыр хоочуннар, эртемденнер, психологтар боттарының бода-лын илередип, сайгарып, өөренип көрүп турар аразында бижип турар чүүлүмге «Экиргек, эвилец Тыва» деп очулганы ажыглаар бодай-дыр мен. «Экии!» деп сөс чараш, бедик, дыңзыг кылдыр дыңналыр. Тывалар шаандан тура үнген-кирген чонунга эвилец-ээлдек, хүндүлээчел чон болгай. Өөр-өнер болуп алгаш, малмаганын одарладып, көжүп-дүжүп чорза-даа, чаагай езу-чаңчылдары-выска шыңчы болуп артканы-выс өөрүнчүг.

Амгы үеде хөй-ниити организациялары сайзырап, республиканың ажил-амыдыралынга ажыктыг, солун чүүлдерни кирип база бир «чаа тынышты» берип турар апарган. Программаның кол утказы-төөгүлүг, социал, культурулуг, бойдус болгаш өске-даа байдалдарны тываларның болгаш Тывада чурттап турар өске-даа чоннарның угаан-медерелинге, сагыш-сеткилинге сайзырадыры-биле экспертиза ажылын чорудуп, оң түнелдерин үндүрери, ниитилелдин чогулгалыг болгаш чогулмача чок талаларын илередип тывары.

Кандыг-даа чүүл баштай оң ханы иштинден, ыңдындан эгелээр болгай. Ынчангаш кижиниң иштиги сагыш-сеткили «чараш, оожум» болур болза, оң ажил-

ТР-ниң «Этниктиг психология болгаш социал практика эртем төвү» хөй-ниити албан черинге «Экииргек, эвилец Тыва» («Гостеприимная Тува») деп онзагай төлевилелдин таныштырылгасы болуп эрткен. Төлевилелдин автору болгаш оң тургузукчузу — психология эртемнериниң доктору, ТКУ-нуң психология кафедрасының профессору, «Этниктиг психология болгаш социал практика эртем төвү» хөй-ниити албан чериниң даргазы **Наталия Оюновна ТОВУУ**.

херээ чогулгун болур. Кижиги иштиги делегейин «эмге-сескелеп, аайлап» алырга-ла, оң бодунга, долгандыр турар улуска, өг-бүлелинге, амыдыралга хамаарылганы эки талаже өскерлип эгелээр дээрзинге бүзүрээр мен.

Психология эртемнериниң доктору **Наталия ТОВУУ** чугаа-зын мындыг сөстөр-биле эгеледи: — Тыва кижиниң бир дугаар үнелели — өг-бүлели, ажы-төлү, төрөөн чери болгаш оң чону. Амыдыралда бо бүгү эки чүүлдерни тыва кижиги бодунун хүндүлээчел, биче сеткилдиг аажы-чаңы-биле чедип ал чораан. Бурун шагдан бээр ада-өгбевис ол чаагай езу-чаңчылдары-высты кадагалат арттырып берген. Ону улам сайзырадып, тыва культуравысты, езу-чаңчылдары-высты, шажын-чүдүлгевисти утпайн, ону бурунгаар улам хөгжүдүп, салгалдарга бүрүн кадагалат арттырып бээр — бистиң хүлээлгевис. Психология кандыг-даа ниитилелдин, чонун чедимчелиг, чаагай чоруунун үндезини болуп турар. Ынчангаш психологтар болганы-выста, республикавыстың чону-биле, оларның чурттап турар чериниң аайы-биле сагыш-сеткил талазы-биле ажил чорудар программаны идип үндүрүп турары-выс бо. Бир дугаарында, чурттакчы чон-биле ажилдаар тускай шенелде девискээрлерни тургузары көрдүнген. Республиканың бүгү кожуннарында психологтар-биле харылзааны тургускаш,

болгаш ашкандырыышкын талазы-биле дуза-деткимче хереклетинип турар. Мындыг төлевилел Россияда бир дугаар деп санап турар мен. Россияның Өөредилге болгаш Эртем академиялары бо төлевилелге хамаарыштыр бедик үнелелди берген. Мындыг улуг ажылды кылып чорударынга чурттакчы чонун, албан, өөредилге черлериниң деткимчези эргежок чугула.

Конгар-оол Борисович ОНДАР төлевилелге хамаарыштыр санал-оналын мынчаар илереткен:

— Психологтарның ажылы каяа-даа херек. Бистиң нацияның төөгүзү, ада-өгбевистиң кылып чораан ажил-ижи, бурун амыдыралы бо төлевилелдин ачызында өске чоннарның мурнунга көстүп келир база бир арга дээрзи өөрүнчүг-дүр. Бо чаа эгелээш-кинни көдээ черниң чурттакчыларына билдингир болуру-биле тыва дылга чедимчелиг очулду-лары чугула. Бир-ле дугаарында тыва кижиги бодунун ук-төөгүзүн хандыр билген турар ужурулуг. Бо ажылды, бодум хуумда, деткип тур мен, чүге дээрзе кижиниң угаан-медерели, сагыш-сеткили-биле шыңгыы ажил чорудары, бо хүнде, шынап-ла, негеттинип турар. Сагыш-сеткилди багай бодалдардан арыглап-аштап алырга, кижиниң бурунгаар көрүжү безин бүзүрелдиг, чараш болур-дур ийин. Тыва үндезин культура

бан-биле Тывага келгеш, Шаңчыга дыштанырынга ынак. Ол чүнү чугаалап турарыл? Бис боттары-выс төрөөн черивистиң чараш-каазын эскербейн турар бис, а улуг дарга ону магадап чарашсынган, Тывага кээрде-ле сеткил ханган келир, дыка-ла чоргааранчыг. Сергей Шойгунун төрөөн чуртунга ынаан, бердингенин сеткилимниң ханызындан магадаар мен. Ол Тываны өскелерге чугаалап, кээрде мактап чоруур, ол дээрзе ада-иезиниң, ылаңгыя ачазының кижизидилгези-дир.

Чонга кижизидилге ажылы херек дээрзи шын. Бодун кижизидип өөредир кажан-даа артык эвес. Психологтар «барык кускап-таттынмас нарын ажылды» сегирип алган. Олар аажок турштуг, бүзүрелдиг улус болганда эчис-соруун албан чедип алырлар. Бо төлевилел туризмни база сайзырадырынга идиг болур.

Чалаткан аалчылар боттарының санал-оналын чугаалап, төлевилелдин боттанылгасы чонга эргежок чугула дээрзин демдег-лээн.

Шынап-ла, кижиги бүрүзү хүнүн-не амыдыралдың агымы-биле оожум чылып чоруп олурар. Боттары-выстың угаан-медерели-висте, ишти-хөңнүвүсте өскерлиш-кин-нерни эскербейн, хүнден хүнге чуртталгада болуп турар багай чүүлдерни илип ап турар бис. Үе-үе болгаш оларны кижиниң иштиги делегейинден арыглаары албан-дыр деп ук хемчегге киришкеш, угап бодай бердим. Үстүнде айтырканым психологтар-ның бо эгелээш-кинни чонга херек бе деп айтырыгны салыксаар-дыр мен. Чамдык кижилер бо ажылды хоозун, херекчок чүүл кылдыр бодай бээр чадавас. Ынчалза-даа чүге шенеп болбазы! Дашты-

Кайгамчык солун төлевилелди аалчылар деткээн.

ол черниң чону-биле ажилдаар, угаан-медерелин эдип чазаар. Программаның негелделери шыңгыы болганда, ону күүседири албан. Республиканың чурттакчы чонунун социал байдалы шала нарын дээрзин билер бис. Чонун сагыш-сеткилинге эки чүүлдерни чедирип, хей-адын көдүрери-биле, психологтар ажылды чорудары негеттинип турар. Бо ажылды чорудуп эгелээрге, кижиниң бодунун долгандыр турар амыдыралга киржилгези, өскелерниң мурнунга харысалгазы бедип эгелээр. Оң уламындан ниитилелдин көрүжү эки талаже өскерлир.

Төлевилелдин боттанылгасын-га күрүнөдөн административтиг

төвү болдунар-ла дуза-деткимче-ни көргүзеринге белен.

Сагаан-оол Кызыл-оолович ДОЛГАР:

— Тыва дыл ышкаш арыг, тода, чечен-мерген дыл чок. Ол дээрзе, бистиң эң-не кол национал чоргааралы-выс-тыр. Амгы үеде чингине тыва хепти моолчу-дур даараар апарган. Ол шын эвес. Чамдык албан черлериниң даштында бижикте оң ат-сывын тыва дылче очулдурбаан болур. Тыва дылы-выс — күрүне дылы-дыр, ону кадагалат арттырып сайзырадыры чугула. Россияның Президентизи В. Путин дарга Тывага 8 катап келген. Өске чараш чуртар чок эвес, ынчалза-даа ол ал-

кы чурттарда кижиги бүрүзү тускай психологтук, психиатрыг, юристи болгаш, олар нарын айтырыл-лары тускай мергежилдиглерниң дузазы-биле шиитпирлеп ап турар. Кижиниң мээ-медерелинче хандыр кирип, чедер-четпестерин тодарадып, эки талаже угландырар болза, ында багай чүве чок деп бодаар мен. Кижиниң сагыш-сеткили «чараш» болза, ол бүгү талазы-биле чедимчелиг болур. А чедимчелиг кижиги-кадык нии-тилелдин үнөр дөзү, чөпшээр-ежер силер бе?

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Алдын-Херей АПЫКААНЫҢ тырттырган чуруктары.

Хүннүң мед

ЭН ЧАР
ЧУРУК

Аныктар
териниң
спорт яамызы
кен чылдың
айдан бээр
тап эрттирип
«Экстремизм»
үе дээш бис»
чуруктар кон-
түнелдерин

Конкурса нии-
тиң чуруктарны
8 школазының
7-8 кл.
өөреникчилери
кирип
кежигүннери
плакат
кичээнгелиг
үнелел
конкурстун
түнелдерин

Яамының коллегия
үезинде конкурстун
леринге шаңналдарны
херектериниң болгаш
йыды Уран-кыс Ондар
«Экстремизм чок кели-
бис» деп конкурстун
ринге бүрүнү-биле дүү-
плакат чурукту чура-
Кызылдың №5 школа-
ның өөреникчизи Вик-
туш бирги чергениң ш-
төлетиг болган. Ийги-
шаңналын Кызылдың
ланың өөреникчизи Сн-
сумга, Бай-Тайга кож-
школазының «Бийи» ч-
коллективинге үшкү чер-
налдарын тывыскаан.

Конкурстун хевир-
аайы-биле чараш плакат-
ны чураан бичи чурукчу-
тускай шаңналдарны т-
Плакат чуруктун «Онзага-
дээш Кызылдың №2
Чаяна Куулар, «Онзага-
дээш Шуй ортумак шко-
диги классчызы Буяна Со-
эки эссе чурук» дээш Ча-
№2 школазының чедиги
Арья Серен-оол тускай
дар-биле шаңнатканнар.

АЪТТАНЬ
КАННА

Хостуг х
Россияның
чери дээш 14-16
урулдарның ар-
маргылдаа апрел
хүннеринде Кра-
крайның Гуд-
хоорайга болуп
Адаа киржири-би-
ваның мөгелери
аъттанышканнар.

Оларны делегейге а-
билдингир мөгевис Лорис
жактың тренери Виктор
баштап чоруур. Респуб-
эң шыырак мөгө кыстары
хоорайдан Вероника Хо-
Тожудан Аюш Кундан,
гайтыдан Солаңгы Дон-
маргылдаага киржир дээ-
зымак белеткенгеннер. О-
аразында Аюш Кунданын
ачазы Александр Кундан
хүрешке ССРЭ-ниң спорт
Тываның спортчу адын каш-
камгалап чораан, Солаңгы
— ат-сураглыг тренер Викто-
тайның өөреникчизи.

Шаңгыр-оол МО

МӨГЕ КИРОВ

Сибирьнин болгаш ырак-Чөөн чүктүн чоннарының спартакиадаларына бурят, тыва национал хүрештерге кыш дакпыр чемпионнаан, национал спорттун хевирлеринге ССРЭ-ниң спорт мастери Киров Хомушкунун апрель айда 80 хар юбилейи. Ооң биле школага кады өөренип, интернатка кады чурттап, дээди оол шаамдан найырлап чораан болгаш, Киров Хунажыковичиниң дугайында билер шаам-биле номчукчуларга таныштырайн.

Бистин бичии үелеривисте хүреш секциязы, тренер башкылар болган. Бойдустан чаяаган салым-чаяаны, мөгелерден көрүп, өөренип алган шаамыс-биле хүрежиңиз бис. Бай-Тайга кожунуна хүреш шаг-шаандан-на багай деңнелге турган. Көп-Сөөк эрзинге хуурактарны хүрешке эдил, аразында хүрештирип болгаш, ыңдыг боор деп база бар. Өске талазында, кичик көктүг-шыктыг, делгем болгаш, мал-маган кадарып оолдар чайгаар-ла хүрежи. Ол дээрже Бай-Тайгага хүреш сайзыралына бойдустан аразы-дыр. А кол-ла чүүл — үс чер-чуртун ыдыктап дагып, байырлал-биле каастап, аът шыгар, баг кагар, мөгелер хүреш чачылдыг болганы-биле тун ынак оюннарының шынары ыңдырбаан.

Бай-Тайгага чангыс өг-бүледен каш-даа шыырак мөгелер эээн. Чижээ, Көп-Сөөкте Попа-

наштын оолдары беш алышкылар-ның эң күштүү Биче-оол, хөй хүрежи чорааны Артаа. Баян-Төгүстүн оолдары Намзырай, Сендажы, Очур алышкыларның эң шыыраа Сендажы. Тыва Арат Республиканың Начыны мөге Намчылдың оолдары Күртүү, Дамба-Даржаа бо-ла хүрежи бээрин көргөн мен. Көп-Сөөктен Көңгүл Чымба, Калзаң Каваа, Серен-Чимит Ары, Кенден Хүлер-оол, Аралтан Достай олар республика деңнелин мөгелери-дир. Бай-Талдың Салчак Чымба, Шуйнун мөге Очуру кожунуна чангыс эвес удаа шүүл чорааннар. Оларның алыс угу Көп-Сөөк улузу.

Ынчангаш Көп-Сөөк чурттуг Хунажык оглу Кировтун мөге болганы анаа эвес. Ол эң-не баштай 16 харлыында кожунуна шүүлген. Ооң удурланыкчылары улуг назын-ныг Чамбий-оол Киров, Аранчыт Тырыкы, Салчак Халбаа доозаы кончуг-даа хүрежи оолдар, шүүл-даа турдулар. Шериг албанын Киров Хомушкуну далай шеринге эрттиргеш келген соонда, ол кады хүрежи өөрүндөн шуут ылгалдыг апарган — хүрежи бир яны, арга ажыглаары чараш. Ону бодаарга, далай шеринге «тепкен» дөрт чылы хилис барбаан — хүрежин аңаа шеверлеп алган.

Кировту көөрге, дурт-сынын өйлеп каан дег, мага-боду борбак хүрең кижичүве. Хостуг үевиште ужуражып, хүрежи бээр турдуус — аңаа быражыры берге кижичү. Хүрежи чамдык мөгелер ышкаш каржы-хажагай эвес боорга ыңдыг ийик бе, ооң-биле кижиниң хүрежи туруксаазы кээр. Кировтун

Бай-Тайга

акызы Буянды башкы база шыырак хүрежи чораанын көргөн мен. Үс-түнде айтыктым күштүг мөгелер турбузе, Киров болганчок шүглү бээр апарган. Каш чылдар эрткенде, Кызылга эртен спартакиадага тилекчилер санынче кирип, Агинскиге барып хүрежи мөгелер шилир чышка артып кагдывыс. Мээң деңзиге кончуг-даа шыырак мөгелер бар. Киров эжим ол мөгелерниң хүрежи аянын, ажыглаар аргаларын хайгаарал көрүп, оларның-биле канчаар хүрежиниң меңээ айтып берип турду. Ооң ачызында Агинскиге хүреш маргылдаазынга кирип, Тываның спортчу ат-алдарын камгалаар аргалыг болдум.

Тыва хүрештин дөрт хончу аргазын ажыглаарының езулуг мастери Киров мөге-ле болгай. Сүт-Хөлдүн алдарлыг мөгези Кошкар-оол база ол арганы кончуг ажыглаар кижичү, ол безин дөрт хончуну ажыглап хүрешкеш, Кировка алзыптар. Мөге Киров дөрт хончулапкан соонда, ол-бо талазынча чая тудуп тургаш, удурланыкчызын албан октаар.

Киров Хунажыкович биче сеткилдиг кижичү чораан. Ат-алдарлыг хирезинде турамык чаңы чок, чораан-на боду ол. Янзы-бүрү аргаларны хөй ажыглаар чараш хүрежи-биле Тываның эң шыырак, ат-алдарлыг мөгези Киров чоннун сагыжынга артып калган. Киров Хунажыкович мөге ук-салгалдыг болган. Ооң оглу Роберт — адазын дөзээн мөге. Бай-Тайга кожуну тыва хүрешке республика чергелиг маргылдаа эрттирип турда, адашкыларга Бай-Тайга кожунунуң «Чаан мөгези» деп атты тывысканы черле чүүлүг.

Михаил СУНДУЙ-ООЛ, күш-ажылдың болгаш хүрештин хоочуну.

Улусчу эмнээшкннер

Домнаашкын — бурунгу эртем

Домнаашкын эрте-бурунгу шагдан эмнээриниң аргазы бооп келген. Ооң алдаганындан тыва чоннун Сагыштан — аарыыр, сүзүк — эттинер» деп үлегер омаа тывалар. Домнаашкын кижичү бурзу-ле кыл-ыс, ол бойдустан дамчып турган тускай салым-чаяан.

Аанда тывалар «эмден дом» дээр чүве болбазыкпе» деп, суурувустун хоочун чурт-зы Көгел Мижитеевич Саая лаар. «Домнаашкын тывалар-бурунгу эртеми-дир» — деп, чогаалчы, эртемден Монгуш Хович Кенин-Лопсан тайыл-ып турар.

Ирак аарыгларындан, чижээ, ктей берген таварылгада, к үнген талазынга эвес, а карааның талазында холун салаазынга кызыл удазын ар. Чүге кызыл өңнүг удазын кызыл өң кара күштерге удур ол турар. Ооң база бир өске аарының аргазы — бижектин дискетке дээрткеш, үш калай талазынча дүкпүрер. Кызыл-Даг сумуунда 79 хар-ыпсын Байыр-ооловна Дончай сти ширбиштин сигени-биле ар тарбыдап сымыраныр: болзуңза, шары-буга хире эмес болзуңза, ара кадып Карак кызып аараан үеде көзүн алгаш, аараан каракче улады туткаш: «Мээң караам өрттendir чипсин» — дээш, ар.

Аарап-дембээрээр таварыл-ызыл хараган-биле долган-ымчылап-кымчылап, эжиктин азынга багай күштер кирбеш азып каар. Кызыл хара-аза-четкер дыка коргар. «Мазанган», эми ышкан хе-кижини хапка аът өдзэн

уруп алгаш: «Сеңээ бичии чем эк-келдим, уруум» — деп мегелээр. Ол чүү ирги дээш херээжен кижичү көөрге, аът өдээ болур. Оон ол херээжен кижичү ымзанган сагы-жын дедир ушта соп алыр дээр. А ышкан эмгелерни «чана бер» деп тарбыдап домнаар. Оон аңгыда, ийис кижиниң будун ышкан эмгиге дээртип алгаш: «Тос каът довурак, сес каът чер картынче кир» — деп домнаар. Адыг дыргаа-биле база домнаар арга бар. Адыг кезээде эм ойттар, дазылдар чип чоруур болгаш, дыргаа эм шынарлыг деп тывалар шагдан тура санал чо-раан. Адыгның дыргаа-биле ыжык черлерни дырбааш: «Тос каът чер адаанче кирзин, чип чоруур ойттары эм шынарлыг болзун» — деп сымыраныр.

Херээжен кижиниң божан соонда «сырты саадай» берген таварылгада чылан кечин ижин дүвүнге шарааш: «Чылан, чылан, чылбырай бер» — деп домнал алгыраар.

Чаш уруг сылданып аарый бергенде, домнаашкынның база элзэн хөй хевирлери бар:

Чаш кижиниң аксы кемдий бергенде өззэн хойнун изиг чүрзэн чиг хевээр турда, бичии кижиниң аксыныч суптар. «Дириг чүрек кижичү аксынга аарыг-биле кады өлүп калзын» — деп сымыраныр.

Дыл кемдий бергенде, баш дүгүн сирбектээш, аткаар шеле соп домнаар. Азы даайы кижиниң адының суглуу соваанда йөрээл салып домнаар.

Кыс уругларның сыңыйы, бүүрээ аараанда алгы-кештен даараан кадыг идикти кедирип тургаш, сымыранып домнаар.

Бичии кижиниң эди изип, дем-бээр, шаг чокталырга артыштан кывыскаш, үш катап долгандырып, арыгланзын дээш домнаар.

Хартыгааштап, ышкан салааны хунаның ужазынче суггар дээр. Хуна эдержип турар үезинде дыка чыдыг, сазыгыг чыттыг алаар, ынчангаш сазыына хартыгааш эттин-зин дээш домнааны ол.

Кижиниң үнү чиде бергенде домнаашкын. Хойну өззэш, андарышкызын ол кижичү чиртипкеш, ол кижичү билбээнде, артындан оожум келгеш, сырбандаптар. Ол кижичү хенертен корткаш, үнү дедир тыттып кээл болур. Ыт ызырган таварылгада ол ыттын кудурунун ужундан дүгүн кескеш, өрттөткен хулун ызырган черже уруп домнаар.

Домнаашкын кылыр салым-чаяанныг кижилер

Тываларда домнаашкын кылыр кижилер бойдустан чаяалгалыг болур. Көгел Мижитеевич Саая мынчаар тайылбырлаар: «Ийи кара меңгилег, дөрт ногаан меңгилег, беш сарыг меңгилег Пар азы Чылан чылдыг кижилер дом кылыр. Пар — күштүг араатан, ол чылда төрүттүнген кижичү домнаашкын кылырга, аарыгның «ээзи» коргуп, дүрген адырлыр. Чылан чылдыг кижичү «мээң аксым хоран» дээш, ол аарыгның «ээзин» хораннап чортур күштүг. Чүге беш сарыг меңгилег кижилер домнаар дээрже, олар беш чаяалгалыг, беш чүүл эртемге сундулуг болур. Ынчангаш шупту аарыгларны домнаар салым-чаяан-ныг. Дөрт көк меңгилег кижилерни «эмчи бурганы» деп санал чораан.

Домнаашкынга адыг дыргаа, үгү дыргаа, бижек, кызыл сыттыг кымчы, кызыл хараган, артыш, ийис улустун иди азы идиниң ул-дуну, чес-хола, алдын-мөңгүнден кылган херекселдер, ширбиш си-гени база дом даштарын (чонара-даш, дус) ажыглаар.

Роза БИЧЕ-ООЛ, Кызыл-Даг сумузу.

Өөредилгениң «сылдыстары»

«Россияның өөредилгезиниң эртинези» — Тывада

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының сайыды Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей ажылдаар өрээлинге Бүгү-россияның аңгы-аңгы угланышкылар аайы-биле мөөрейлерниң тилекчи болган өөреникчилерин болгаш оларның башкыларын байырлыг байдалга хүлээп алган.

Сайыттын хүлээп алышкынына Тываның аграрлыг лицейиниң, Кызылдың № 15 лицейиниң, Тываның күрүне лицейиниң башкылары база Кызылдың № 5 гимназияның өөреникчилери төлөтпиг болган.

«Өөредилгеде — инноватика» деп төлөвилелдин мөөрейинге 3 сертификаттың ийизин Тыва Республика чаалап алган. Ол дээрже, бистин лицейиниң баазында ырактан харылзажып өөредир таарымчалыг арганы чорудар сертификаттың ээзи болган. База ол ышкаш эртем-биле угланышкынының аайы-биле агробистанция деп комплексти тургузуп турар бис. Ол чүл дээрже? Ол дээрже чүгле Тывада үнүп турар үнүштерниң, бо дириг амытанна-рының дугайында өөредири-биле улуг төлөвилелди биология эртем-иниң анык башкылары Айдын Михайлович Монгуш биле Сайзана Владимировна Чомужуктун ажыл-

Аграр лицейниң башкылары.

Өөредилге адырының «сылды-стары» болган келип үенин төлөтпиг салгалына болгаш оларга улуг деткимче-дузаны көргүскен башкыларга чайынналчак чедишкннери дээш байыр чедирери улуг өөрүшкүнү болдуруп турар дээрзин дем-деглээш, Каадыр-оол Алексеевич: «Силерниң тилелгелеринер дээрже бистин Тыва чуртувустун кайгамчык чедишкннери-дир. Келир үениң салгалы дээш бис чоргаарланып чоруур бис. Чүге дизе республиканың адын бедик көргүзери-биле силерниң чаалап алган шаңналдарыңар быжыг тура-соруктун болгаш шуптувустун күженишкннеривистин бадыйкалын херечилеп турар. Ынчангаш бис, улуг улус, башкылар, Тыва чуртувустун келир үези дээш бүзүрелдиг бис» — деп чугаалаан. Сайыттын байыр чедирешкннери соонда байырлыг ужуражылганың чаагай кезээ — шаңналдар болгаш белектер тыпсыр кезээ уламчылаан.

Тываның аграрлыг лицейиниң коллективи «Сокольники» конгресс-делгелге төвүнге Россияның XVII өөредилге чыгыжының чоруду-биле болуп эрткен «Өөредилгеде — инноватика» деп мергежил мөөрейинге киришкеш, «Россияның өөредилгезиниң эртинези» деп бедик шаңналдың ийги черин ап, тилекчи болган. Аграрлыг лицейиниң директору Резеда Тас-ооловна Тулуш тилелгезиниң дугайында: «Бүгү-россия чергелиг өөредилге чыгыжының мөөрейинге киришкеш, бедик тилелгени алганымыс — эң-не улуг чедишкн-дир. Тодаргай-лаарга, Россия Федерациязының өөредилгезиниң эртинези деп бедик атка төлөтпиг болган бис. Бо шаңналдың эң кол тилекчилеринге лицейниң дээди категориязының башкызы Нина Степановна Сенги болгаш ооң өөреникчилери хамаар-жыр. Башкының өөреникчилерге төлөвилелдин ажыл-чорудулгазы таварыштыр сайгарлыкчы чорукту кижизидериниң болгаш тургузарының талазы-биле чоруткан ажылы эки түңнелдерлиг болганын көргүзүп турар. Бүдүн Россияның иштинден

дап турары-дыр. Чангыс сөс-биле чугаалаарга бистин командалыгын тилелгези республиканың өөредилге шугумунга эки атты болгаш бурунгаар шимчээшкнни эккелген деп санал тур бис» — деп чугаалаан.

Бүгү-россияның анык шинчилекчилериниң эртем конференция-зының «Келир үеже базым — 2013» деп мөөрейинге республиканың школачылары чангыс команда болуп алгаш, бедик көргүзүлгелер чынып келгенер. Тергин түңнелдерни көргүскен Күдөр Айыжы «Хөй кырлыгның деңнели» («Уравнение многогранника») деп илеткелин бараалгаткаш, бирги черни ап, чогадыкчы шинчилеп төлөвилели дээш Мю Альфа Тетта эртем нитилелиниң диплому-биле шаңнаткан. «Дус-Хөлдүн тураскаал бойдузунуң экологтук айтырыглары» деп темага эртем шинчилелдериниң бедик түңнелдери дээш 3-кү чергениң диплому-биле шаңнаткан.

Новосибирск хоорайга болуп эрткен «Сибирьниң дыштаныгала-ры» деп XVI регионнар аразының инновациялыг школалар олимпиа-дазынга Кызылдың № 5 гимназия-зының өөреникчилери идепкейлиг киришкен. База ол ышкаш Москва хоорайга «Чаа чүс чылдың салым-чаяанныглары — 2013» фестивал-дың киржикчилери — Кызылдың № 5 гимназияның өөреникчилери «Улусчу хореография» болгаш «Театр уран чүүл» деп номина-цияларга тус-тузунда 2-ги болгаш 3-кү чергениң лауреаттары аттарны чаалап алган.

Шынап-ла, өзүп орап салгал-дың салым-чаяаны бедик деңнелде дээрзин бо хөй санныг шаңналдар бадыйтап турар. Үениң негелдези езугаар анык-өскенин сайзырап турары — база бедик деңнелде. База ол ышкаш оларны удуртуп-баштап чоруур, дуза-деткимчени көргүзүп, улуг үлүг-хуузу кирип чоруур башкыларның ачы-хавыязы база улуг болгаш улуг ужу-уткалыг дээрзиниң херечизи-дир.

Валерия КОНГАР.

Авторнун тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Республиканың II Адалар шуулганының шийтпирлерин
боттандырырга деткимче көргүзөрининг комплекстиг хемчеглер планының дугайында

2013 чылдың март 15 № 73-р Кызыл хоорай

1. Республиканың Адаларның II шуулганының шийтпирлерин боттандырырга деткимче көргүзөрининг комплекстиг хемчеглер планын (дараазында — комплекстиг хемчеглер планы) бадылаар.

2. Тыва Республиканың Информатизация

болгаш харылзаа яамызы комплекстиг хемчеглер планын массалыг информация чепсектеринге парлаарын болгаш чырыдарын хандыраар.

3. Комплекстиг хемчеглер планының күүселдезинге ниити удуртулганы болгаш

ажыл-чорудулганы Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А.М. Монгалга дагзыр.

4. Бо айтышкынның күүселдезинге хыналданы Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Чазаның

Аппарадының муниципалдыг болгаш хамааты ниитилелдинг ажил талазы-биле департамент

Тыва Республиканың Баштыңының Даргазы Ш. КАРА-О

Тыва Республиканың Чазаның 2013 чылдың март 15-те № 73-р айтышкыны-б

Республиканың Адаларның II шуулганының шийтпирлерин боттандырырга деткимче көргүзөрининг комплекстиг хемчеглер планы

Хемчеглерниң ады	Күүселдениң хуусаазы	Харысалгалыг күүседикчилер
I. Организастыг хемчеглер		
1. Адалар чөвүлелдерин тургузары	2013 чылдың дургузунда	Муниципалдыг тургузулганың чагыргалары (чөпшээржилге-биле), күрүм-гыргазының органны, хөй-ниити организациялары болгаш каттыжышкыны (чөпшээржилге-биле).
2. Өг-бүлениң эрге-ажыынга, уругларның эргелерин камгалаарына, назы четпээннер ортузунда арагалаашкын болгаш таакпылаашкынга удур айтырылганы таарыштырып турар нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының даңзыын тургузары	2013 чылдың I кварталы	Тыва Республиканың Юстиция херектерининг талазы-биле яамы, Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы, Тыва Республиканың Өг-бүлө болгаш уруглар херектерининг талазы-биле агентилел, Тыва Республиканың Уругларның эргелерининг талазы-биле бүрүн эргелиг төлээ чери.
3. Өг-бүлө хамаарылгаларын болгаш уругларның эргелерин камгалаар адырда хоойлужудулганы сайзыраңгайжыдар талазы-биле санал-оналдарны ажилдап кылыры	2013 чылдың II-III кварталы.	Тыва Республиканың Юстиция херектерининг талазы-биле яамы, Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы, Тыва Республиканың Өг-бүлө болгаш уруглар херектерининг талазы-биле агентилел, Тыва Республиканың Уругларның эргелерининг талазы-биле бүрүн эргелиг төлээ чери.
4. «Адалар — эр хейлер» деп теманың электронуг таныштырылгасы	2013 чылдың дургузунда	Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы, күүселдезинге ниити удуртулганы болгаш харылзаа яамызы, күүселдезинге ниити удуртулганы болгаш харылзаа яамызы, күүселдезинге ниити удуртулганы болгаш харылзаа яамызы.
5. Тываның төөгүзүндө чырык исти арттырган адаларның дугайында эрткен чүс чылда тус черниң солуннарга парлааттыг чүүлдерге даянып, архив материалдарын массалыг информация чепсектеринге чырыдары	2013 чылдың дургузунда	Тыва Республиканың Архив агентилели, Тыва Республиканың Күрүм архив
6. Тыва эр кижиниң хажыттынмас ыдык дүрүмүне, амыдыралдың кадык омур-хевиринге, келир салгалды кижизидеринге тураскааткан баннерлерни, рекламаларны белеткээри болгаш көзүлдүр азары	2013 чылдың II-III кварталы.	Муниципалдыг тургузулганың чагыргалары (чөпшээржилге-биле), Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
7. Совет Эвилелиниң маадырларының, Социалисттик күш-ажылдың маадырларының, Россияның маадырларының дугайында эрес-дидим чоруктуң кичээлдерин өөредилге албан черлеринге эрттирери-биле материалдарны белеткээри	2013 чылдың март-апрель.	Тыва Республиканың Архив агентилели, Тыва Республиканың Күрүм архив
8. Үндүрүлгө: — Тыва эр кижиниң хажыттынмас ыдык дүрүмү — кодекстинг каасталгалыг үндүрүлгези; — Тыва эр кижиниң хажыттынмас ыдык дүрүмү — кодекске тураскааткан суй белектерни үндүрери;	2013 чылдың март. 2013 чылдың дургузунда.	Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы, Тыва Республиканың Экономика яамызы, Тыва Республикада Сайгарлыкчы чорукту, бичиртүүмүс сайгарлыкчыларның субъектилерин деткирининг фондузу (чөпшээржилге-биле).
9. Тыва эр кижиниң хажыттынмас ыдык дүрүмүн тыпсырын чаңылчыдары: — чаш төл — оол төрүттүнгенде; — бадылаажылга езулалында; — республиканың эр хамаатызы 14 хар четкенде Россия Федерациязының хамаатызының паспортун тыпсып турда	доктаамал	Тыва Республиканың хамааты байдалының актылар бижилгезининг агентилели, Тыва Республиканың хамааты байдалының актылар бижилгезининг территориалдык агентилели (чөпшээржилге-биле); Тыва Республикада Федералдыг миграция албанының килдизи (чөпшээржилге-биле), Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы (чөпшээржилге-биле).
10. Эр кижилерге эмчилерниң комплекстиг ханы шинчилгези	2013 чылдың дургузунда	Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы, кадык камгалал албан черлери
11. Шефтээшкин: — социал чогулгалыг эвес өг-бүлелерден назы четпээннерге, иштики херектер органнының назы четпээннер херектерининг талазы-биле килдистинг учедунда назы четпээннерге, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга	доктаамал	Тыва Республикада Иштики херектер яамызы (чөпшээржилге-биле), күрүм-чагырга органны (чөпшээржилге-биле), муниципалдыг тургузулганың чагыргалары (чөпшээржилге-биле), Адалар чөвүлелдери (чөпшээржилге-биле)
12. «Ада болуру — хүндүткел болгаш хүлээлге» деп кыйгырыгның адаа-биле адаларның кожуун шуулганын удуртуп эрттиреринге деткимчени көргүзери (Адалар чөвүлелдерининг эң-не эки арга-дуржулгалыг кылдыганы ажилдарын илеретпишаан, тилекчилерни шаңнал-мактаары)	чылдың-на ноябрьда	Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Чазаның Аппарадының муниципалдыг эрге-чагырга болгаш хамааты ниитилелдинг инститиги (чөпшээржилге-биле), ажил талазы-биле департамент, муниципалдыг тургузулганың чагыргалары (чөпшээржилге-биле), хөй-ниити организациялары болгаш каттыжышкыны (чөпшээржилге-биле), Адалар чөвүлелдери (чөпшээржилге-биле)
II. Шуулганнар, конференциялар, ужуражылгалар, делгелгелер, конкурстар		
13. Аныяктарга болгаш өөреникчилерге «Тыва эр кижиниң алдар-адының кодекизи» деп темага беседаларга, эрес-дидим чоруктуң кичээлдеринге эр хиндиктиг улуг назылыг өгбелерни, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарын, алдар-аттыг кижилерни, хүндүлүг хамаатыларны чалаары	2013 чылдың дургузунда	Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы, Тыва Республиканың Күрүм архив, Тыва Республиканың Аныяктар херектери болгаш спорт яамызы, Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы, Тыва Республиканың Архив агентилели, Тыва Республиканың культура өнчү-салт объектилерин камгалаарының албаны, республиканың өөредилге албаны, республиканың төлчүткен библиотека системалары, муниципалдыг тургузулганың чагыргалары (чөпшээржилге-биле), хөй-ниити организациялары болгаш каттыжышкыны (чөпшээржилге-биле).

«Тыва эр кижиниң сагыыр езу-чаңчылдары» классы (М.Б. Кенин-Лопсанның номунга)	2013 чылдың дургузунда	Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы, республиканың өөредилге албан черлери, республиканың төпчүткен библиотека системалары.
Дараазында темаларга лекция болгаш беседалар турдуу: «Өгбелерниң культура болгаш төөгү салгалдарын үгүе камныг болгаш хүндүткелдиг болур ужурлуг» деп школа назылыгларга болгаш студентилер-Тыва Республиканың чоннарының материалдыг культура өнчү-хөреңгизи болур чаңчылдарга тужааткан.	2013 чылдың дургузунда	Тыва Республиканың культура өнчү-салгалының объектилерин камгалаарының албаны, республиканың өөредилге албан черлери, муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (чөпшээрелге-биле), хөй-ниити организациялары болгаш каттыжышкыннары (чөпшээрелге-биле).
«Эр төлөвилелдер» конкурс, конкурстун тиилектеринге грантылар-биле деткимче	2013 чылдың дургузунда	Тыва Республиканың Экономика яамызы, муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (чөпшээрелге-биле).
Тыва эки турачылар эскадронунун политика тала-биле оралакчызы М. Байыскланнның 100 харлаага тураскааткан «Бистиң республиканың чоргаа» деп сактыышкын кержээзи	2013 чылдың май.	Тыва Республиканың Культура яамызы, Тыва Республиканың «А.С. Пушкин аттыг национал библиотекасы» КБА.
Орук-транспорт комплекзиниң салгал дамчаан иштакчыларының ортузунга «Бис болгаш орук» чадаг-тергеге мөөрей	2013 чылдың III квартал.	Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекзи болгаш харылзаа яамызы, профессионал өөредилгениң «Туватранспорт» өөредилге-курстар комбинаны күрүне албан чери.
«Ада кижиге алгап-йөрээшкын» деп темалыг элдер	2013 чылдың октябрь.	Культура эргелелдери (килдистер), муниципалдыг тургузугларның чагыргаларының килдистер (чөпшээрелге-биле).
«Кожууннун тулган өг-бүлелери» төгери	2013 чылдың ноябрь.	Тыва Республиканың Культура яамызы, «Улусчу чогаадылга болгаш дыштанылганың республика төвү» КБА, муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (чөпшээрелге-биле).
Делегейде эң-не эки ача» деп номнар делгелгези	2013 чылдың ноябрь 11-17.	Тыва Республиканың Культура яамызы, Тыва Республиканың «А.С. Пушкин аттыг национал библиотекасы» КБА.
Алдар аттыг адаалар — республиканың күрүне иштакчылары, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчулары, билдингир кижилер дуга-а архив материалдарының делгелгези	2013 чылдың IV кварталы.	Тыва Республиканың Архив агентилели, Тыва Республиканың Күрүне архиви.
III. Культура-массалыг болгаш спортчу хемчеглер, конкурстар		
жы-төлдүг өг-бүлелерни хаара тутпушаан амылдың кадык омур-хевирин суртаалдаарына чу-массалыг хемчеглер	2013 чылдың дургузунда.	Тыва Республиканың Аныяктар херектери болгаш спорт яамызы, республиканың күрүне эрге-чагырга органнары, муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (чөпшээрелге-биле).
2012 чылдың июнь 6-да Бай-Тайгада арга-арыг тургунга арга-арыг өртүн өжүрүп тура мөчээни арга-арыг камгалалы» Тыва Республиканың өртчү десантниктеринге тураскааткан эр коллар аразына спортчу маргылдаалар: шыдыраа маргылдаазы; спартакиада	2013 чылдың сентябрь.	Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының күрүне комитеди, «Авиа арга-арыг камгалалы» Тыва Республиканың КАА.
өг-бүлениң чогаадылгазына тураскааткан «Хөй өг-бүлө» деп республика фестивалы	2013 чылдың май.	Тыва Республиканың Культура яамызы, «Улусчу чогаадылга болгаш дыштанылганың республика төвү» КБА, муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (чөпшээрелге-биле).
адалар — эр хейлер!» конкурс	2013 чылдың ноябрь 15	Тыва Республиканың Культура яамызы, «Улусчу чогаадылга болгаш дыштанылганың республика төвү» КБА, муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (чөпшээрелге-биле).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың девискээринге өрттүң айыыл чок чоруунуң
айын эрттиреринин дугайында

2013 чылдын апрель 2 №114-р Кызыл хоорай

чылдың декабрь 21-де «Чурттакчы болгаш девискээрлерни бойдус болу- югенниг хевирлиг онза байдалдар- галаарының дугайында» №68-ФХ, чылдың декабрь 21-де «Өрттүн айыыл турунун дугайында» №69-ФХ Феде- рацияга, 2004 чылдың декабрь 1-де «Тыва Республиканың «Тыва Респуб- лика» өрттүн айыыл чок чоруунун дуга- ы» №1168-УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр, «Тыва» республиканың «Тыва» республиканың келгени-биле Тыва Республиканың «Тыва» республиканың чарлеринин болгаш өнчүнүн чарлеринин объектилеринин чарлеринин камгалалын быжыглаар, Тыва Республиканың девискээринге өрт үезинде ки- ри өлүп хораар болгаш кемдээшкин чарларын болдурбазы-биле:

13 чылдың апрель 15-тен май 15-
өрттүн айыыл чок чоруунун айын

2013 чылдың апрель 2-де Тыва Республиканың Чазааның
№114-р айтышкыны-биле бадылаан

3 чылда Тыва Республиканың девискээринге өрттүз айыыл чок
руунун айыл орттарының талазы-биле хемчегдериниң планы

өртке удур камгалалын быжыглаар сорул-
га-биле «Өртке удур айыыл чок чоруктуң

айын эрттирериний дугайында» нормативтиг эрге-хоойлу актыларны хүлээп алыр – 2013 чылдың апрель 15-ке чедир;

2. Өрттүн айыылдыг үезинге уткуштур белеткел айтырыгларынга хамаарыштыр онза байдалдар болгаш өрттүн айыыл чок чоруунун айтырыгларының талазы-биле комиссияларның хуралдарын эрттирер – 2013 чылдың апрель 14-ке чедир;

3. Арга-арыг иштинде азы арга-арыг чоогунда турар чурттакчылыг черлерни долгандыр андарар, камгалал дилиндектерин тургузар – 2013 чылдың апрель 20-ге чедир;

4. Өнчүнүн кайы-даа хевиринге хамааржыр көдээ ажил-агыйның ажылгал черлериниң объектилерин, малчыннар турлагларын, сүт-бараан фермаларын болгаш фермер

ажыл-агыйларын долгандыр черни аңдарар
— 2013 чылдын апрель 20-ге чедир:

5. Электри дамчыдылгазының, харылзааның шугумнарын болгаш ретрансляторларны долгандыр черни аңдарар—2013 чылдың апрель 20-ге чедир;

б. Чурттакчылыг черлерге, дыштанылга черлеринге болгаш сад-дача ниитилелдеринин девискээрлеринге одаг кыпсырын хоруур, арга-арыже болгаш чурттакчылыг черлерге шилчип болур хову өрттерин бол-дурбас сорулга-биле транспорттук, чадаг, аъттыг хайгааралды организаастаар—чарлат-тыгган айның дургузунда;

7. Республиканың объектилериниң өрт
өжүрер суг хандырылгазынга хыналда-

ларны организаастар болгаш чорудар, суг хөөлбектериниң, өрт өжүрер сугну алыр черлерниң бүдүн-бүрүн чорун тургузар дээш хемчеглерни алыр – 2013 чылдың апрель 30-ге чедир;

8. Хоорайларның болгаш районнарның девискээрлеринде объектилерге болгаш ажык суг хөөлбектеринге чедер оруктарны, а ол ышкаш өртке удур суг хандырылганын чогулгалыг байдалга тудар (суг хөөлбектерин, өртке удур техникага суг кудар сордурукчуларның дерилгелерин, сугже кирер оруктарны септээр) — чарлаттыганы айның дургузунда;

9. Өрттүн айыыл чок чоруунуң айының эртип турарын массалыг информация чеп-сектеринге чырыдар — чарлаттынган айның дургузунда;

10. Чурттакчылыг черлерни болгаш аңгы турар объектилерни үрелик эвес телефон азы радиохарылзаа-биле өрт дугайында чогуур үезинде дыңнадыптар кылдыр хандырар — 2013 чылдың апрель 15-ке чедир:

11. «Өртке удур федералдыг албан-
ның Тыва Республика талазы-биле 1 отря-
ды» федералдыг күрүнө албан чери сиген
өрттедириниң графигин кирир—2013 чыл-
дың апрель 10-га чедир;

12. Өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглеринге чонну өөредир болгаш өртке удур тематикага дүрүмнөри болгаш плакаттары азар — чарлаттыганы айның дургузунда.

Извещение

В отдел по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна поступило заявление от гражданки Российской Федерации **Хертек Анжела Романовны** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 5 лет из земель населенных пунктов, с разрешенным использованием для индивидуальной жилой застройки с кадастровым номером: 17:12:0601043:141, общей площадью 1000 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Тес-Хемский район, с. Самагалтай, ул. Самдан, дом 49.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данного извещения отделом по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна принимаются письменные заявления и возражения по данному заявлению.

Ведущий специалист отдела по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна А. КАЗЫРЫК.

В администрацию муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданки РФ **Херел Розы Болатовны** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 лет из земель населенных пунктов для индивидуального жилищного строительства, расположенный по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Ак-Дуруг, ул. Байынды, дом 1 «а» общей площадью 5000 кв.м. с кадастровым № 17:14:0201010:0109.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению.

И.о. начальника отдела по имущественным земельным отношениям администрации М.В. МОНГУШ.

В администрацию муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданки РФ **Даваа-Самбуу Уран Сергеевны** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 5 лет из земель населенных пунктов для индивидуального жилищного строительства, расположенный по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Белек, участок № 2 «г» площадь земельного участка уточняется при межевании.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению.

И.о. начальника отдела по имущественным земельным отношениям администрации М.В. МОНГУШ.

В администрацию Пий-Хемского района поступило заявление от гр. **Орт-оол Антона Андреевича** о предоставлении в аренду, сроком на 3 (три) года земельного участка из категории земель сельскохозяйственного назначения, общей площадью — 140 000 кв.м (площадь ориентировочная, уточняется по материалам межевания), расположенного по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, местечко «Кара-Суг», в 5 км севернее от с. Хут, разрешенное использование — для сельскохозяйственного использования.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации отделом земельных, имущественных отношений и архитектуры администрации Пий-Хемского района принимаются письменные заявления по данному заявлению.

Отдел земельных, имущественных отношений и архитектуры Л.Н. ТАРАСЕНКО.

Чарлалдар

«Хөлчүктүгүн аялгалары»

Чөөн Сибирийн күрүнениң культура болгаш уран чүүл академиязының болгаш А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищезиниң доозукчузу, улустуң ырыларының күүседикчизи, уруувус **Долчанмаа Сарыгларовна ДЕЛГЕРНИН** чырык адынга тураскааткан 18-35 харлыг улустуң ырыларының бот-тывынгыр күүседикчилериниң аразына болур «Хөлчүктүгүн аялгалары» деп ыры мөөрейинче чаладывыс.

Бора-Тайга суур, Ондар Мажымал аттыг уран чүүл төвүнге 2013 чылдың май 4-те 11.00 шакта болур.

Программа: 09.00 ш. — Мөөрейниң аалчыларын, киржикчилерин бүртүкээр.

11.00 — 13.00 ш. Улустуң ырыларына мөөрей.

13.00 — 14.00 Дүштеки чөм.

14.30 — Мөөрейниң уланычызы.

Шаңналдар, түннелдер.

Дадывыры 500 рубль.

Харылзайыр телефоннары: 8-923-267-2198, 8-923-264-7878.

Оргкомитет.

«Бодум эмненип алдым» деп эгелиг бо материал «Шын» солунга 2005 чылдың февраль 22-де парлаттынган. Доруу-биле парлаан болза бо парлап каанындан тода, билдингир болгаш үш катап хөй хемчээлдиг. Ынчан хөй эвес, он шаа кижилер кожууннардан, Кызылдан келгилээн чүве. Материалдың кол утказы «остеохондроз шейно-грудного позвоничника» деп эмчилерниң тодарадып каан аарындан бодум эмненип алгаш, херек кырында ажылгаан эмнээшкиним бүзүрелдиг, чедишкенин болганына өөрээш, бо аарыгдан качыгдал, эдилеп чоруурлар менден сүмө ап күзээр болза келзиннер дээш өртээн төлээш, чарлап парлаттым.

Адресим: Кызыл хоорай, Көк-Тей кудумчузу, бажың 72 (бетки Каа-Хем). 12, 7, 7 «а» дугаарлыг ГАЗельдер халып турар, Көк-Тей доктаамы. Т. 8-923-389-88-87.

Немелде: чүстөр аарына, ангинага, циститтен хоочурааннар, оон-даа өске аарыларга дузалап, экиртир.

Сарыг-оол САНЧЫ.

Байыр чедириш

Эргим, хүндүлүг, ынак ававыс, угбавыс **Светлана Сапьяновна ОНДАР** (Сат) апрель 12-де 60 харлап турар. Ававыс — Россия Федерациязының өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы, ВЛКСМ 90 чыл ою медальдың эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну база оон-даа өске шаңнал-макталдарның эдилекчизи.

Ол бүгү назынында школа директорлап, өөредилге эргелекчилеп, организаторлап болгаш Сүт-Хөл кожуунуң Кара-Чыраа сумузунуң Төлээлекчилер хуралы орадакчызына ажылдап, хөй чылдар иштинде чонунга бараан болуп келген.

Ававыстың юбилейин таварыштыр аас-кежикти, калдыгына чедишкенин алгал-йөрээп күзедивис.

60 харны харлаза-даа, Ам-даа хевээр аныяк силер. Ажы-төлүң, ажылың дээш Амыдырал чор силер, авай. Ажыл-ишке эрес-кежээ, Ажы-төлге оожум-топтутг Ававыс дег эки киж кайда-даа чок, Ававыс дег чок киж тывылбас боор Доозуп үнген өөреникчи Доозазы байыр тудар, Шап бо онза, чараш хүнде Байырывыс чедирдивис. Черде үнген чечектерниң Челээш ышкаш яны өңүүн, Аас-кежик, өөрүшкүнү Ававыс сээ сөңнедивис.

Ажы-төлү, дунмала!

Чоргаарланыр бис!

Төрүттүнген хүнүң-биле, Чочай Бегзиевна! Тос кижиниң улуу, үш оолдун эргим авазы, беш ачыл авазы сенээ өртемчейиниң чараш өңүг чечектерин сөңнеди. Ажыл-ишке ынак, амыдыралга кызымак дунмам сенээ бис. Ам-даа аас-кежикти, өөрүшкүлүг, кадык-чаагай төрелдеривис мурнундан күзедим.

Светлана Д.

Чоок кижилеривиске бай

Бистиң ачавыс ССРЭ-ниң хостуг хүрешке спорт мастери, Раша Тыва Республиканың күш-культура болгаш спортунуң төрө Федерациязының ниити билиглериниң хүндүлүг ажылдакчы **Каң-оолович ЧОНДАНОВ** апрель айда 50, ававыс Улуг-Хөл спорт школазының I категорияның методизи **Раиса ЧОНДАНОВА** база апрель айда 45, чачы **Айгуль ЧОНДАНОВА** бо айда 13 харлаанын д. Чоок кижилеривиске каң дег кадыкшылы, чедишкенин, узун назынны к.

Оолдары А. керни Айлана,

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Кызыл хоорай Энергетиктер мкр, 13-те 4 каът тууйбу бажың. Бажың ажылгалга дужааттынган.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

Ол бажыңдан квартиралар садып алырының талазы-биле дараазында телефоннарже долгаар: тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-547-30-60, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор **И.М. ДАМБА-ХУУРАК.**

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнуң орадакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөредилге, көдээ ажыл-агый килдиз — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, реклама килдиз — 8-923-383-78-88, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 7953. Чагыг 43. Номериң парлагже дужааганы: график

езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счёт № 30101810500000000000 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг комму адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республик биле эргели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкээн. Х дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары р туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өске-даа дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.